

BALIKESİRLİ TEREKE SAHİPLERİ HAKKINDA SOSYOKÜLTÜREL AÇIDAN BAZI DEĞERLENDİRMELER (1670-1700)

Some Evaluations on the Tereke Owners of Balıkesir from a
Sociocultural Perspective (1670-1700)

Balıkesirli
Tereke
Sahipleri

İlker ER*

368

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: Balıkesir kadı sicillerindeki tereke sahiplerinin sosyokültürel açıdan incelenmesi.

Araştırmanın Amacı: XVII. yüzyıl sonunda Balıkesir’de mirasları kadı sicillerine yansımış kişilerin unvanlarının/lakaplarının ve aile verilerinin incelenerek yorumlanması ve bunların diğer Anadolu kentlerindekiyle karşılaştırılması.

Veri Kaynakları: Tereke kayıtları, kadı sicilleri.

Ana Tartışma: Kişilerin unvanları/lakapları ve aile verileriyle toplumsal konumları arasındaki bağlantılar nelerdi?

Sonuçlar: Tereke sahiplerinin unvanları incelendiğinde kesin sınırları çizilmiş bir askerî-reaya ayrımının anlamsız olduğu görülmektedir. Çok eşlilik Anadolu’nun diğer kentlerinde yapılan çalışmaların sonuçlarına paralel olarak yaygın değildir (% 10 civarında). Ancak benzer çalışmaların aksine çokeşlilik kıra oranla kentte fazla değildir. Ortalama aile başına düşen çocuk sayısı 2’nin biraz üzerindedir. Bu rakam kentte biraz daha düşmekte kırdan biraz daha artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, XVII. yüzyıl, Tereke, Unvanlar, Aile.

ABSTRACT

Bases of the Research: To analyze the *tereke* owners in the kadı *sicils* of Balıkesir from a sociocultural perspective.

Purpose of the Research: To analyze&interpret the titles and family data of the tereke owners who lived in Balıkesir at the end of the XVIIth century and to compare the conclusions with other Anatolian cities have.

Resources of Data: The tereke records, the kadı sicils.

Main Discussion: What was the relationship between the titles and family data of people and their social status/positions?

Conclusions: When we closely examine the titles of the tereke owners, we observe that it is not meaningful to speak of decisive boundary between *askerî* and *reaya*. Polygamy was uncommon (around %10) as have been pointed out by some previous works on the other Anatolian cities. But contrary to the findings of similar works polygamy was not more common in towns compared to rural area. Average number of children per family was just over 2; it is a little higher than the average in the villages while lower than it in the towns.

Key Words: Balıkesir, The XVIIth century, Tereke, Titles, Family.

1. GİRİŞ

Taşraya dair bilgi ihtiva eden kadı (şeriyeye) sicillerinin Osmanlı araştırmaları açısından önemi çok büyüktür. Kadı sicilleri çoğu kez mahkeme sicilleri olarak anılmalarına ve bu yüzden yalnızca adli olaylara ilişkin kayıtlarını çağırışını

* Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

yapmalarına karşın öyle değildirler. Bunun sebebi kadıların yargılama ve hüküm verme görevlerinin yanı sıra başında buldukları kazanın beledi ve idari işlerinden birinci derece sorumlu olmalarıdır. Böyle olması belgelerde geçen konuların yelpazesinin genişlemesini sağlamaktadır. Suç, miras, boşanma vb. davalar yanında narh-ölçü işleri, vakıf kayıtları, mahallelerden toplanan vergiler gibi çeşitli hususlar kadı sicillerinde geçmektedir (Taş, 1998: 179–180). Çoğu kez defterlerdeki anlatının kendisi pek ilginç gözükmesine de ayrıntılar fazla olduğundan araştırmacı onlardan kendi işine yarayanları derleyerek ilginç çıkarımlar ortaya koyma şansına sahiptir. Bunu yaparken kayıtların belli bir süreklilik ve düzen içermesi ve birbirlerine bağlı bir koleksiyon olmaları ona yardımcı olarak karşılaştırma imkânı verir.

Tereke listeleri, kadı sicilleri içindeki en büyük alt belge gruplarından biridir. Tereke veya bir başka ifadeyle terike, ölen bir insanın gerisinde bıraktığı şeylerdir. Muhallefât ve metrûkât sözcükleri de terekeyle eşanlamlı olarak kullanılabilir (Şemseddin Sami, 1999: 399). Bu listeler kadı sicilleri arasında dağınık halde yer almaktadırlar. Yalnız İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde ayrı defterler şeklinde düzenlenmekteydiler. Terekeler biçim yönünden tekdüzedir. İlk başta ölenin ismi varsa unvanı vb., sakin olduğu mahalle veya köy, varsa eşi, çocukları ve diğer mirasçılarının isimlerinin belirtildiği kısa bir giriş vardır. Bu kimlik bilgileri geç dönem belgelerinde kişinin yaptığı iş vb. ekleme bilgilerle biraz daha ayrıntılandırılmıştır. Sonrasında kalan her türlü malının ve alacaklarının madde madde yazıldığı ve altlarına fiyatlarının biçildiği liste kaleme alınır. En sonda kadılık makamının yaptığı paylaşım hizmetinin karşılığı olarak resm-i kısmet gibi vergiler ve cenaze vb. masraflar belirtilip kişinin toplam servetinden düşülerek kalan miktar mirasçılara bölüştürülürdü¹. Bazen vefat eden kimsenin borçları olur veya vefat eden kimse malının belli bir kısmının hayır vb. işler için ayrılmasını istemiş olabilirdi. Söz konusu hallerde bu meblağlar da toplam servetten çıkarılarak bölüşüm öylece yazılırdı².

Konumuz açısından tereke kayıtlarıyla ilgili belirtilmesi gereken bir nokta terekelerin kadılığa intikali meselesidir. Çünkü belgelere yansıyan terekeler doğaldır ki o yerdeki tüm terekelerin veya ölümlerin ancak bir kısmını, hatta küçük bir kısmını, göstermektedir. Genel olarak terekelerin kadılığa intikal etmesi için

¹ Mirasın mirasçılara nasıl dağıtılacağı ile ilgili hususlar hakkında şu kaynağa bakılabilir: Ali Himmet Berki, İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal (Sadeleştiren: İrfan Yücel), Ankara 1986, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

² Terekelerle ilgili olarak bkz.: Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1966, s. 1-479; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, OSAV, İstanbul: 1995; Said Öztürk, “Tereke Defterlerine Göre XVII. Asırda İstanbul’da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı”, İstanbul Araştırmaları, Sayı:3 Güz 1997, İstanbul, s.21–57; Halil İnalçık, “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III: Köy Sicil Terekeleri” *Belgeler*, XV/19, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1993, s. 23-167; L. Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, (Çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XXIX/115-116, s. 615-638, 1965; Yavuz Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, 41, s. 41-178, 1977; Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, s. 704-755, Ankara: 1992; Tülay Artan, “Terekelerin Işığında 18. Yüzyıl Ortalarında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, TVYY, İstanbul: 1998, s. 49-64; Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul, 1988; Ali Aktan, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738–1749)”, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16–17 Nisan 1998), Kayseri, 1998; Bahaeddin Yediyıldız, “Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s.271–284; Musa Çadircı, “Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi”, *Belgeler*, XI/15, Ankara, 1986, s. 145–164; Bayram Ürekli-Alpay Bizbirlik, “Karaman Valisi Çelik Mehmed Paşa’nın Terekesi”.

genellikle şu üç şarttan birinin olması gerekirdi: 1- Mirasçı taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlığın vuku bulması 2- Varisler arasında küçük (buluğ çağına ermemiş) çocuk veya çocukların olması 3- Ölen kişinin varisinin olmaması –ki bu durumda kişinin malvarlığı devlet hesabına geçerdi- veya kişinin ölmese de uzun süredir ortalarda görünmemesi yani kaybolması. Ayrıca devlet hizmetinde çalışan ve “askeri” olarak nitelendirilebilecek kişilerin miraslarıyla onların taksiminde de devlet haliyle olaya müdahil olmaktadır. Bunun dışında kadılığın miras taksimine karışması uygun değildi. Nitekim dönemin Osmanlı kanunnamelerinde “... ve resm-i kısmet dahi müteveffânın vârisleri kebîr (büyük) olub kısmeti taleb olunmaz iken cebren kısmet taleb olunmaya...” (Akgündüz,1994: 303) vb. ifadelerle bu sık vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci yarısında Balıkesir kenti ve köylerinde yaşamış ve terekeleri kadı sicillerine yansımış 213 tereke sahibi ele alınmaktadır³. Çalışmadaki tespitler, tereke sahiplerinin kullandıkları veya onlara atfedilen unvan ve lakaplar ile onların aile verileri olmak üzere iki noktada toplanmaktadır. Varılacak sonuçların kesinliği tabii ki kayıtların azlığı ve zaman kesitinin darlığı başta olmak üzere birçok faktör tarafından sınırlanmaktadır. Ancak kesin olan, ortaya çıkan sonuçların sorgulaması yapılacak hususlarda bizlere bir fikir vereceği ve benzer nitelikli araştırmalardaki verilerle karşılaştırma olanağı sağlayarak daha doğru bir anlayışa ulaşılmaya yardımcı olacaktır.

2. GENEL GÖRÜNÜM

İncelenen 213 terekeden 134’ü kentte oturanlara 75’i ise köyde oturanlara ait terekelerdir⁴. Yani her üç terekeden biri köylü mirasçılara aittir. Esasen yakın dönemlerde benzer çalışmaların yapılmış olduğu Ankara (Demirel, 1991), Kayseri (Aktan, 1998) gibi Anadolu şehirlerinde merkezdeki kadılık makamınca kent dışından miras taksimi gerçekleştirilen kişilerin oranları çok düşükken Balıkesir’de bu oranın % 35 civarında seyretmesini pek tabii kent yapısında, daha açık bir ifadeyle Balıkesir’in taşra nüfusunun fazlalığında aramak gerekir. Yine otuz yıllık bir süreçte nispeten tereke sayısının az olması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bununla beraber otuz yılda tutulan kayıtların bütün ölümlerin oldukça küçük bir kısmını yansıttığı aşikârdır. Miras taksiminde isteğe bağlılık ilkesinin geçerli olması başta olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı terekelerin ne kadarının sicillere yansıtıp ne kadarının yansımadığı konusunda fikir yürütmek de zordur.

Tereke sahiplerinin 42 tanesi kadındır. Bu durumda toplamın yaklaşık % 20’si kadın ve % 80’i erkek demektir.

Gayrimüslimler açısından bakıldığında, sadece 5 tane gayrimüslim terekesi olduğu göze çarpmakta, üstelik bunların hiçbir mirasçısı gözükmemektedir. Yani söz konusu terekeler miras anlaşmazlığı veya başka nedenlerle tarafların mahkemeye gelmesi sonucu değil devletin hakkı olan kaynağı tasarruf etmek için olan girişimiyle bizlere ulaşmıştır. Öte yandan gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlık ve davalarda İslam mahkemelerine başvurmaları durumunda mahkemenin davaya bakmasının zorunlu olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak Hanefî hukukçularına göre böyle davalara bakılmak zorundaydı⁵.

3. TEREKE SAHİPLERİNİN UNVAN ve LAKAPLARI

Defterlerde mirasçıların isimleriyle birlikte kendilerinin sosyal ve meslekî durumlarını gösteren unvan ve lakaplara yer verilmiştir. Genel olarak bunların bir

³ İlgili tereke kayıtları 697, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709 ve 710 no’lu Balıkesir sicillerinden taranarak derlenmiştir.

⁴ 4 terekenin sahibinin nereden olduğu ise belli değildir.

⁵ Detaylı bilgi için bkz; Ahmet Özel, Gayri Müslim, DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 13, İstanbul, 1996. Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 423.

kısmı onların devletle olan ilişkilerini belirlerken yani *askerî* olup olmadıklarını veya vergi verme durumlarının ne olduğunu gösterirken diğer bir kısmı da çeşitli yönlerden toplum içindeki algılanışları hakkında bilgi edinmemizi sağlar.

Adların önüne gelen el-hâcc ifadesi kişilerin hacca gitmiş olduklarını belirtir. El-hâcc unvanına 36 erkek terekesinde hâcî unvanına ise 5 erkek terekesinde rastlanmaktadır. Hâcî, el-hâcc ile aynı anlamda kullanılıp daha çok konuşma dilinde yer almasına karşın günümüzde olduğu gibi bazen bu anlamının dışında mecazî olarak başka bir özelliğe gönderme yapabilmekteydi. Yani geleneğe bağlı olarak hacca gitme yaşı gelmiş olduğu farzedilen kişiye hacca hakikaten gidip gitmediğine bakmadan bir saygı ifadesi olarak kullanılabilirdi. Hâcîların tamamı hacca gitmemiş sayılsa bile 171 erkek terekesi göz önüne alındığında yüksek bir oranla karşı karşıya olduğumuzu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü hacca gitmek masraflı bir işti ve devletin aldığı önlemlere karşın hac yolları gerek eşkıya baskınları gerekse iklim şartları yönünden tehlikeler barındırıyordu. Bazı tedbirlere yönelik harcamalardan kaçınan, çok varlıklı olmayan hacı adayları için bu tehlikeler daha çoktu. İncelenen dönem içinde özellikle 1670’li yıllarda hac kafilelerine şiddetli bedevî saldırılarının yapıldığı bilinmektedir (Özcan, 1996: 403). Nitekim 1670’de hac yolunda ölen Balıkesirlilerle karşılaşıldı (BSS⁶, Nr: 702-98b-2; 702, 99a-1). Ancak bunlar için “*vefât etti*” diye not düşülmüş yani öldürülmedikleri izlenimi öne çıkıyor, yine de ifadenin kısalığından ve genelliğinden dolayı kesin bir şey söylemek mümkün görünmüyor. Ancak yine geleneğe bağlı olarak hacca gitme yaşının yüksek olması, ölümlerin buna bağlı olmasını düşündürebilir.

Balıkesir’de ilgili dönemde kayıtlarda rastlanan diğer unvan ve lakaplar; *beşe* (14 kez), *çelebi* (4 kez), *es-seyyid çelebi* (4 kez), *bey* (4 kez), *efendi* (3 kez), *aga* (2 kez), *kara* (2 kez), *halife*, *el-hâcc efendi*, *el-mütesellim*, *şâtır*, *bölükbaşı*, *el-hâcc aga* ve *hâtundur*. Bunların dışında herhangi bir unvan veya lakapla anılan yoktur ve geri kalan mirasçılar yalnızca adlarıyla anılmışlardır. Öte yandan babaları unvan sahibi olup da kendileri olmayanlar veya tersi durumda olanlar da mevcuttur (BSS, 706-85b-1, 706 88a-1, 708 37a-1).

Beşe sözcüğü *paşayla* bağlantılıdır (Hüseyin Kazım, 1927: 708). Beşe, muhtemelen *başağadan* türemiştir (Pakalın, 1993: 211), başağa ise Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü’nde *başkan*, *emir*, *ileri gelen adam*, *ağabey* karşılığı olarak kullanılmaktadır (TDK, 1988: 527). Bununla birlikte Osmanlı terminolojisinde paşadan farklı olarak *bilhassa yeniçerilerde asker veya küçük rütbeli zabıtlar ve eyaletlerin ileri gelenleri* manasına geliyordu (Deny, 1964: 548). Bu bağlamda beşenin özellikle taşra teşkilatında görev alan yeniçerileri adlandırmakta olduğu düşünülebilir. Örneğin, 1086 (1675) tarihinde İbrahim Beşe’nin evinde vefat eden Ahmed (Beşe) b. Hüseyin Beşe’nin *kuloğlu taifesinden* olduğu belirtilmektedir (BSS, Nr.: 703, 53a-2). Öte yandan belgelerden anlaşılana göre Ahmed Beşe bakırcılık işi ile meşguldür. Tereke olmayan diğer bazı kayıtlarda da yeniçerilerin hep beşe şeklinde tanımlandıkları göze çarpmaktadır (BSS, Nr.: 702, 131b-4; 137a-2; 138a-3). Beşeler askerî olmalarının yanı sıra belgelerde açıkça söylenmese de malvarlıklarından açıkça anlaşılacağı üzere tüccarlık, debbağlık (dericilik) gibi değişik meslek kollarında faaliyet göstermekteydiler.

Çelebiye gelince; Osmanlılarda özellikle XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup olanlar, ilmiye ricâli, dîvân şairleri, kalem erbabı, dîvân-ı hümayun kâtipleri gibi genel olarak okumuş, bilgili kimselere hatta bazı gayrimüslimlere verilen bu unvan, ilk dönemlerde Osmanlı şehzadeleri için de

⁶ Balıkesir Şerhiye Sicilleri

kullanılmıştır. Çelebi unvanı Osmanlı döneminde şehirli halk arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. XVIII. yüzyıl başları için yapılan bir tespite göre, Edirne’de şehirli arasında 5329 aile reisi içerisinde 676 kişinin çelebi unvanını taşıdığı, bunun Edirne’de bey, aga, efendi, hâcî, molla, seyyîd vb. diğer unvanlara nispetinin % 12,7 olduğu belirlenmiştir (İpşirli, 1993: 259). Kısaca çelebinin önceleri soyluluk-zenginlik ifade ederken sonraları bilgililik yönünde değiştiği düşünülebilir. Tıpkı Kınalızâde Ali Çelebi, Kâtip Çelebi, Evliyâ Çelebi örneklerinde olduğu gibi. Öte yandan ilmiye mensuplarının yanı sıra şehirlerdeki büyük tüccarların oğulları gibi özellikle mali gücüyle ön plana çıkmış seçkin kişilerde de bu unvana rastlanabildiği bilinmektedir (Ergenç, 1995:143-144). Hatta Balıkesir’de karşılaşılan çelebilerin ikisinin usta ve marangoz oldukları terekelerinden yola çıkılarak görülebilmektedir ki bu bize unvanın kapsamının genişleyebilirliği hakkında bir fikir vermektedir. Bir diğer husus çelebilerin hep şehirli tipi olarak algılanmalarıdır. Oysa Balıkesir’de söz edilen dört çelebiden birinin köyde yerleşmiş olduğu görülmektedir. (BSS, Nr. 703, 5b-1). Bu kişinin babasının unvanı *beydi* ki bu, bilindiği gibi devlet yönetimini gerçekleştiren zümre olan ehl-i orfe mensup kişilere verilen başlıca unvanlardandı. Yine bu kişilerin hiçbirinin malvarlığı arasında kitap veya yazı malzemesi gibi maddelerin bulunmaması da dikkat çekicidir.

Seyyîd, özel anlamıyla Hz. Muhammed’in soyundan gelenler için kullanılan bir tabirdi. Esasında sözcüğün aslı *emir*, *bey*, *reis*, *efendi* gibi ifadelerle karşılık geliyor ve şahsî hususiyetleri veya serveti nedeniyle öne çıkan kimseler için de kullanılabilirdi (Haig, 1964: 543). Örneğin, XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçi ve yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idi'l-Mecâlis* adlı eserinde hizmetçilerin yapmaları icap eden uygun ve güzel hareketlerden söz ederken “...eksikliği *zâhir olursa ve seyyîdiniün neden incindiği tahakkuk bulursa...*” diyerek (Şeker, 1997: 321) seyyîdi efendi anlamıyla kullanmıştır. Anadolu şehirlerinde seyyîdlere sıkça rastlanmasında⁷ *müteseyyidliğin* (sahte seyyidlik) yanı sıra belki bunun da etkisi vardı. Buna karşın Balıkesir terekelerindeki seyyîdlerin hepsinin *es-seyyîd* şeklinde belirlilik takısıyla anılmaları kendilerinin soy itibarıyla bu konumda oldukları düşüncesini pekiştirmektedir. Burada *hâcî/el-hâcc* benzeri bir ilişki düşünülebilir. Sözü edilen seyyîdlerin hepsi aynı zamanda çelebi olup esnaflık, kalaycılık gibi çeşitli işlerle meşguldürler⁸ (BSS, Nr.: 702, 131a-1; 703, 31a-1). Ancak bunlardan yalnızca birinin babası *es-seyyîd* diye anılırken diğerlerinin babalarına böyle bir izafet yapılmaması kafa karıştırıcıdır. Yani eğer bir soydan söz ediliyorsa seyyîdlerin babalarının da aynı unvanı taşımaları gerekmez mi? Aslında gerekmiyordu. Çünkü kişinin annesinin bu soydan gelmesi seyyîdlik için yeterliydi (Kılıç, 2005: 25–27, 78). Ne yazık ki tereke kayıtlarından bu kişilerin anneleriyle ilgili bir bilgi edinemiyoruz. Her şeye rağmen sahte seyyidliğe rastlanması çok sık görülen bir olguydu. Devlet birimleri ve yetkililer her ne kadar pek başarılı olmasa da bunu engellemek amacıyla birtakım önlemlere başvurmak zorunda kalmışlardı. Bunlardan başlıcası *nakîbü'l-eşrâflık* kurumu idi. Bu kurum çeşitli katmanlara dağılmış olan *seyyidler zümresinin* işlerini düzenlemekle ve bu arada müteseyyidliğe karşı durmak, sahte seyyîdleri gruptan dışarı çıkarmakla yükümlüydü. Taşrada ise kendilerini nakîbü'l-eşrâf kaymakamları temsil ediyordu. Belli bir bölgeye kaymakam atanmasında yeterli yoğunlukta seyyîd bulunması ilkesi esas alınıyordu. (Kılıç, Rüya, 2005: 86–

⁷ Örneğin, 1700–1730 Ankara’sında tereke sahiplerinin % 10’una yakını seyyîd unvanını taşımaktaydı. Yine Kayseri (1738–1749) için de benzer bir durum söz konusuydu. Bkz. Ömer Demirel, “Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı 1700–1730” Bellekten s.211, 1991; Ali Aktan, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738–1749), II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16–17 Nisan 1998), Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Kayseri, 1998.

⁸ Seyyidlerin zanaatkarlıkla ilgili işlerle uğraşmaları onların ilmiye teşkilatı ile olan bağları bir yana ahilik kurumu içinde de etkin yerleri olduğuna ilişkin bir örnek olarak düşünülebilir.

91). Balıkesir’de 1671–72 (hicri 1081) yılındaki bir dava kaydında (BŞŞ Nr. 702, 133b–2) adı geçen *Nakîbü’s-seyyid* el-Hacc Mehmed Çelebi b. es-Seyyîd Halîl Çelebi muhtemelen nakîbü’l-eşrâfı Balıkesir’de temsil eden bir görevliydi.

Bunlar dışındaki unvanlardan bey, aga, el-mütesellim, şâtır, bölükbaşı veya el-hâcc agaya sahip olanlar ehl-i örf denilen devlet yönetimini gerçekleştiren zümre; efendi, halife, el-hâcc efendi sıfatlarını taşıyanlarsa ehl-i ilim denilen bilginler zümresi içinde yer alabilecek askerîler olarak değerlendirilebilirler. Hâtun unvanlı kadın ise herhalde bir askerî eşiydi.

Unvanlara göre yapılan ayrımlar toplumsal dinamikliği göz ardı ederek bizlere durağan bir bakış açısı kazandırmamalıdır. Yukarıda sayılan unvanların her birinin (el-hâcclık ve çelebilik bir yana) bir askerî statü göstergesi olduğu genel olarak doğrudur da bu kişilerin en azından bir kısmının tüccarlık, zanaatkârlık gibi aslında *reaya sınıfına mal ettiğimiz işlerle* uğraştıkları bellidir. Böylece bir çifte kimlik durumuyla karşı karşıya kalıyoruz. Burada incelenen zaman dilimiyle eş olarak Trabzon’da yapılmış bir çalışmada bir yeniçerinin beşe unvanını ve tüccar kimliğini farklı yerlerde nasıl ayrı ayrı öne çıkararak kullandığı, tekil bir olay incelemesiyle güzel bir biçimde sunulmuştur (Tülüveli, 2000: 279-80). Özer Ergenç (1995: 128-131) de Ankara ve Konya şehirlerindeki askerîleri incelerken çoğu kez bunların reaya kesimi ile iç içe, bütünleşerek yaşadıklarının altını çizmiş ve barış zamanlarında reyadan biriymiş gibi hareket edebildiklerini belirtmiştir. Yine Ö. Lütfi Barkan (1993: 59) XVI. ve XVII yüzyıllarda Edirne askerî kassamının tuttuğu kayıtları ele aldığı klasik çalışmada şu soruyu dile getirmişti: “Askerîlerin mi ticaret ve sanat işleriyle meşgul olmağa başladığı, yoksa ticaret ve sanayi ile meşgul olan kişilerin mi, bu sınıfın imtiyaz ve muafiyetlerinden ve ulufe gelirinde faydalanmak için, asker yazıldığı da tetkike değer bir mesele olarak ortada durmaktadır”. Bu ve benzeri örnekler bize anlam karışıklığını gidermek için *askerî* kavramını birtakım özel koşullara bağlamaktansa *vergiden muaf olmak ve berat sahibi olmak* gibi genel bir ilkeye dayanarak düşünmenin gerekliliğini ortaya koyuyor. Aynı şey askerîleri ehl-i örf ve ehl-i ilim gibi alt sınıflara ayırırken de geçerlidir. Tabii yine aynı örnekler şu sorunu da gözler önüne seriyor: Genel bir ilkeye dayanarak düşündüğümüzde çok büyük bir kitleyi aynı çatı altında topluyoruz. Dolayısıyla bunların askerî oluş biçimleri değişik koşullarda gerçekleşebilir ve bu dünya içindeki konumları birbirinden çok uzak noktalarda olabilir. Sonuçta, kavramları da kaldırıp bir yere atamayacağımıza göre, onların bizi bazen yanıltabileceğini muhakkak akılda bulundurmaya ve özellikle herhangi bir olay incelemesine girişirken olayı ait olduğu bağlam içinde değerlendirmek zorundayız.

4. TEREKE SAHİPLERİNİN AİLE VERİLERİ

İncelenen 203 terekeden⁹ 166 evli 22 dul ve 15 bekâr kişi tespit edilmiştir. Ayrım esnasında kocası veya karısı olduğu belirtilmiş olanlar evli; eşi yazılmayıp sadece çocuğu olduğu yazılanlar, boşanma veya eşin ölmüş olduğu düşünülerek dul; çocuğu ve eşi olmayanlar ise bekâr olarak değerlendirilmiştir.

22 dul mirasçının neredeyse yarısı (10) kadındır. Toplamda kadın mirasçıların erkek mirasçılara göre az olmalarına karşın, bu durum temel olarak erkeklerin nispeten erken yaşlarda hayatlarını kaybetmeleriyle ilişkilendirilebilir. Bekâr terekelerinde ise beklenebileceğinin aksine kadın veya erkek olsun varlıklı sayılabilecek kişiler de göze çarpmaktadır. Bekâr ve dulların çok büyük bir çoğunluğu kentte ikamet etmektedir.

⁹ Toplam içerisinde 4 tereke mefkûd-gâib şeklinde adlandırılan kişilere aittir ki bunların mal dökümleri verilmemekle birlikte paylaşım yapılmadığından mirasçıları belirtilmemektedir. Yine gayrimüslimler de değerlendirmede yer almadılar çünkü onlara ait 5 tereke de eşsiz ve çocuksuzdur yani bunların hiçbir mirasçılarının isteğiyle mahkemeye intikal etmemiştir. Son olarak haliyle bir çocuğun terekesi de buradan çıkarılmıştır.

Terekelerdeki 140 müslüman evli erkekten 15'inin iki kadınla evli olduğu görülmektedir. Üç veya dört kadınla evliliğe rastlanmamıştır. Bilindiği gibi dinî hukuk gereği dörde kadar kadınla evliliğe izin verilmekteydi. Yani terekelere göre Balıkesir'de XVII. yüzyıl sonunda birden fazla kadınla evlilik % 11 oranındadır. Aynı tarihlerde Ankara'da bu oran % 12 (Demirel,1991: 950) Kayseri'deyse % 8'di (Aktan,1998: 50). Çok eşlilik kır ve kentte aynı düzeyde seyretmektedir¹⁰. Oysa genel kanaat çok eşliliğin köyde kentten düşük olduğu yönündedir (Demirel, Gürbüz ve Tuş, 1992: 103; Özdeğer,1988: 46). Ancak söz konusu durum bu çalışma bağlamında Balıkesir için geçerli değildir.

Çok eşlilerin konumu zenginlik veya statü açısından incelendiğinde bu iki olguyla çok eşlilik arasında herhangi bir paralellik -veya zıt bir ilişki- göze çarpmamaktadır. Dolayısıyla bu durum çok eşliliğin ana nedeninin çocuk edinme ve soyunu devam ettirme isteği olduğu tezini (Öztürk, 1997: 30-31; Demirel, 1991: 951) destekler mahiyettedir.

Çocuklara gelince; aile başına düşen ortalama çocuk miktarını tespit etmek için evli-dul-bekâr ayırımında göz ardı edilen terekelerin yanı sıra bekârlara ait terekelerin de toplamdan çıkarılması uygun görüldü. Buna göre kayıtlarda geçen toplam 432 çocuk¹¹ aile başına 2,29'lık bir çocuk ortalaması getirmektedir. Bu rakam bu yüzyılın geneli için de aşağı yukarı doğru bir göstergedir (Mutaf, 2002: 101). Şehirde bu ortalama 2,04'e düşerken köylerde 2,7'ye çıkmaktadır. Çocuk sayısı en fazla olan aileler 6 çocuğa sahip ailelerdir. Buna karşın tam 22 ailenin ise hiç çocuklarının olmaması dikkat çekmektedir, şüphesiz bu ailelerin oldukça fazla olması çocuk ortalamasını önemli ölçüde azaltmaktadır. Öte yandan bu dönemde Ankara'da aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 2,4 olarak belirlenirken (Demirel, 1991: 952), Kayseri için bu rakam 3,16'yı bulmaktadır (Aktan, 1998: 51). Çocuk sayılarının çok olmamasında dönem gereği ölümlere yol açan hastalıkların sık görülmesi doğum sırasındaki kayıplar vb. nedenler hatırdan çıkarılmamalıdır.

Tereke kayıtlarındaki çocukların büyük bir kısmı *sagîr* (küçük, özel anlamıyla buluş çağına ermemiş) diye tanımlanmışlardır. Bu, ortalama ömrün süresinin kısa olmasının bir göstergesi şeklinde de değerlendirilebilir. Ayrıca çocuk oranlarının azlığının ve tek çocuklu ailelerin çokluğunun bir parça da olsa dikkat çekilen noktayla ilişkili olması muhtemeldir.

Bu ve benzeri çalışmalarla¹² varılan sonuçlar Osmanlı toplumunun, çok eşliliğin yaygın görüldüğü ve büyük ailelere sahip bir konumda olduğuna dair kanıların yanlışlığını defa kere ortaya koymuşlardır. Hatta yabancı tarihçiler arasında dahi yıllar öncesinden bu *mitin* geçersizliği yolunda görüşler öne sürülmüştür. Çok bilinen bir örnek; yirmi sekiz yıl önce yayımlanmış, Haim Gerber'in (1980) XVII. yüzyıl Bursa'sı üzerine yaptığı bir çalışmadır. Gerber, bu çalışmada Bursa'da poligaminin ve aile başına düşen çocuk sayısının azlığını vurgulamış ayrıca bunun bir nedeni olarak Osmanlı toplumunda *geniş patriarkal ailenin* temel sosyal birim olmamasını göstermişti (Gerber, 1980: 241).

5. SONUÇ

Bu küçük ölçekli çalışma bağlamında varılan sonuçları toparlamak gerekirse şunlar söylenebilir: XVII. Yüzyılın sonunda Balıkesir'deki tereke sahipleri arasında el-hâcc tabir edilen hacca gitmiş kişilerin bir hayli fazla olduğu

¹⁰ Köylerde evli 58 erkekten 6'sı kentte evli 80 erkekten 9'u çok eşlidir. İki tereke sahibinin ise köyde mi kentte mi oturduğu anlaşılamadığından onlar buraya dâhil edilemedi.

¹¹ Bunların ikisi henüz doğmamış olmalarına karşın sayılmışlardır.

¹² Aile konusuyla ilgili yapılmış gayet kapsamlı ve güzel bir çalışma da Hayri Erten'in "Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. yy'ın İlk Yarısı)" adlı (Konya, 2000) doktora tezidir.

görülmektedir. Unvanlar arasında – el-hâcc dışında – başta beşe olmak üzere seyyîd, bey, efendi gibi askerî kökenli olanlar çoğunluktadır. Ancak özellikle beşe ve seyyîdlerin nakliyatçılık, dericilik, tüccarlık gibi reaya sınıfına mal edilen işlerle meşgul olmaları bir çifte kimlik durumuna işaret etmektedir. Bu, kesin ve ayrıntılı sınırlar çizilmiş bir askerî/reaya kategorileştirmesinin anlamsız olduğuna ilişkin bir kanıt niteliğindedir.

Varissiz ölenlerin dışında kadılığa intikal eden bir gayrimüslim terekesi yoktur. Dolayısıyla miras paylaşımı hususunda başvuru yapan bir gayrimüslim bulunmamaktadır.

Çok eşlilik Anadolu'nun diğer kentlerinde yapılan çalışmaların sonuçlarına paralel olarak yaygın değildir (% 10 civarında). Üç kadınla evlilik hiç yoktur. Ancak benzer çalışmaların aksine çokeşlilik kıra oranla kentte fazla değildir. Kır ve kentte neredeyse aynı düzeydedir. Aile başına düşen çocuk sayısı 2'nin biraz üzerindedir. Bu rakam kentte biraz daha düşmekte kırdan biraz daha artmaktadır.

BAÜ
SBED
12 (21)

375

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Balıkesir Şerhiye Sicili Nr.: 697, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710.

II. İnceleme Eserler

- Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri 7*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aktan, A. (1998). Kayseri kadı sicillerindeki tereke kayıtları üzerinde bazı değerlendirmeler (1738-1749). *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 16-17 Nisan 1998* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 47-67.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1993). Edirne askerî kassamına ait tereke defterleri (1545-1659). *Belgeler*, 5-6 (3), 1-479.
- Demirel, Ömer (1991). 1700-1730 tarihlerinde Ankara'da ailenin niceliksel yapısı. *Belleten* 211 (54). 945-961.
- Demirel, Ömer, Gürbüz, A., Tuş, M. (1992). Osmanlılarda ailenin demografik yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. 97-161.
- Deny, J. (1964). Paşa. *İA (İslam ansiklopedisi)*, 9. İstanbul: MEB Yay., 526-529.
- Ergenç, Özer. (1995). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: osmanlı klasik dönemi kent tarihçiliğine katkı*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yay.
- Gerber, Haim. (1980). Social and economic position of women in an ottoman city, Bursa, 1600-1700. *International Journal Middle East Studies*, 12 (3). 231-244.
- Haig, T. W. (1980). Seyyid. *İA*, 10. İstanbul: MEB Yay., 543.
- Hüseyin Kazım Kadri. (1927). *Türk lügati*, I, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet. (1993). Çelebi. *DİA*, 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 259.
- Kılıç, Rüya. (2005). *Osmanlıda seyyidler ve şerifler*. İstanbul: Kitap Yay.
- Mutaf, Abdülmecit (2002). *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de kadınlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özcan, Abdülkadir. (1996). Hacı. *DİA*, 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 400-408.

Balıkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 21
Haziran 2009
ss.368-376

- Özdeğer, Hüseyin. (1988). *1463-1640 Yılları arası Bursa şehri tereke defterleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Özel, Ahmet. (1996). Gayri Müslim. *DİA*, 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 418-427.
- Öztürk, Said. (1997). Tereke defterlerine göre XVII. asırda İstanbul'da aile nüfusu, servet yapısı ve dağılımı. *İstanbul Araştırmaları 3* (Güz). 21-57.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay.
- Şeker, Mehmet. (1997). *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*. Ankara: TTK Yay.
- Şemseddin Sami (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Taş, Kenan Ziya (1998). Arşiv malzemesi olarak şeriye sicilleri ve taşra üniversitelerinde tarih araştırmaları, *I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 175-186.
- Tülüveli, Güçlü. (2000). Mikrotarihçilik ve kaynak kullanım problemi: kadı sicilleri örneği. *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türk Dil Kurumu tarama sözlüğü, I*. Ankara: TDK Yayınları.

Araş. Gör. İlker ER

26.5.1983 Alaçam/Samsun doğumludur. İlk orta ve lise öğrenimini aynı yerde tamamladı. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2005'te aynı bölümde başladığı yüksek lisansını Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 2009 yılında tamamladı.

2006 yılından bu yana Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.